

۱

پژوهش جهادی

پژوهش
جهادی
مفهوم
و روش
تحقیق
در
علوم
دینی
و
فقه

سورة الحديد من القرآن

مجموعه جزوات پژوهش جهادی (۱)

تکنیک‌ها و روش‌های کسب اطلاعات در چهار عرصه پژوهش

به اهتمام: معاونت جهاد سازندگی سازمان بسیج دانشجویی
مرکز مطالعات و هدایت حرکت‌های جهادی

ناشر: مرکز اسناد و انتشارات سازمان بسیج دانشجویی

نوبت چاپ: اول - تابستان ۹۸

آدرس: تهران - خیابان طالقانی - تقاطع مفتح - مجتمع فرهنگی
سیزده آبان - مرکز اسناد و انتشارات سازمان بسیج دانشجویی

تلفن: ۰۹۱۹۳۳۷۲۱۸۴ - ۸۸۳۸۱۵۱۶

پست الکترونیک: bso.publication@gmail.com

۵	مقدمه
۶	قبل از سفر
۶	۱. تشکیل تیم پژوهش
۷	۲. توجیه اعضای تیم درمورد ضرورت پژوهش و جایگاه آن
۷	۳. تقسیم شیوه‌های پژوهش
۸	۴. مطالعه پارامترها
۹	۵. تعیین روند در مبدأ پیش از آغاز سفر
۹	۶. برنامه‌ریزی
۱۰	۷. تهیه لوازم پیاده‌سازی اطلاعات
۱۰	حین سفر
۱۰	۱. روستا به عنوان یک محل ناشناخته
۱۱	۲. نخستین جرقه‌ها
۱۳	۳. تثبیت یا تغییر برنامه (تعیین وظایف/ تقسیم وظایف)
۱۴	۴. اجرا
۲۰	بعد از سفر
۲۲	پیوست ۱؛ مشاهده و روش‌های متنوع مشاهده‌گری
۲۶	گام اول: قبل از ورود به میدان مشاهده
۳۰	گام دوم: حضور در میدان مشاهده
۳۱	گام سوم: پس از ترک میدان مشاهده و بازگشت به محل اسکان
۳۳	پیوست ۲؛ ارزیابی مشارکتی (PRA) و انواع آن

مقدمه

در جزوات پارامترهای مربوط به هر یک از عرصه‌ها، صورت سؤال‌های مختلفی در هر یک از چهار عرصه مشخص شد، اما چگونه باید جواب‌ها را یافت؟ برای رسیدن به جواب، لازم است پژوهشگر از طریق روش‌های مختلف به جمع‌آوری اطلاعات و سپس پیدا کردن جواب مسئله پردازد و در نهایت با تحلیل پاسخ‌ها به دنبال حل مسئله و ارائه راهکار برای منطقه باشد. آنچه در این اثر می‌خوانید، بیان روش‌های مختلف گردآوری و کسب اطلاعات موردنظر برای پیدا کردن جواب مسئله است.

این روش‌ها طبق برنامه اردو در سه بخش قبل، حین و پس از اردو تدوین و به تفصیل، مورد بررسی قرار می‌گیرد. لازم به ذکر است که این روش‌ها برای تمامی چهار عرصه عمومی، اقتصاد و کارآفرینی، زیربنایی و سلامت، عمومیت دارند و می‌توانند به صورت کاربردی مورد استفاده جهادگران قرار گیرند. همچنین مجموعه‌ای دیدنی از فیلم‌های آموزشی تکنیک‌های مورد استفاده در اختیار مجموعه هسته توانمندسازی جهادی قرار دارد که می‌تواند راهنمای بسیار خوبی برای علاقه‌مندان گردد.

باتوجه به اهمیت بحث مشاهده - که در ادامه به آن خواهیم پرداخت - این موضوع با برخی نکات و ریز جزئیات در پیوست آمده است.

قبل از سفر

۱. تشکیل تیم پژوهش

♦ تعداد نفرات تیم پژوهش باتوجه به شرایط گروه جهادی حداقل بین دو تا هشت نفر متغیر است که بنا بر الزامات، باید ترکیبی از خانم‌ها و آقایان باشد. نکته: لازم به ذکر است در صورت وجود محدودیت تعداد نیروی انسانی در گروه جهادی، تمامی اعضای تیم پژوهش می‌توانند اطلاعات مورد نیاز در عرصه پژوهش را گردآوری نمایند. بدیهی است که در صورت وجود نیروی کافی، بهتر است افراد مشخصی برای این‌بخش در نظر گرفته بشود.

♦ اعضای تیم پژوهش باید دارای ویژگی‌هایی نظیر: دقت در محیط اطراف، توجه به جزئیات، روابط عمومی بالا، مهارت مصاحبه، قدرت بیان مطالب، تحلیل مسائل در لحظه و مدیریت بحران (بالابودن هوش هیجانی) باشند.

♦ اعضای تیم می‌توانند یا متخصص امر پژوهش باشند - که به تیم جهادی ملحق شده‌اند - یا جهادگرانی باشند فاقد این تجربه یا تخصص، اما مهارت‌هایی در زمینه پژوهش کسب کرده‌باشند (که با برگزاری کارگاه‌های مربوط، می‌توان به این مهارت دست یافت. با هماهنگی با هسته توانمندسازی حرکت‌های جهادی می‌توان این کارگاه را برگزار نمود).

♦ به‌خاطر داشته باشیم جهادگرانی که از دو تا بیست‌روز به‌طور مستمر و تخصصی در یک روستا حضور می‌یابند، می‌توانند صاحب مجموعه ارزشمندی از اطلاعات صحیح و محک‌خورده باشند. بنابراین بهتر است که تیم پژوهش در بازه اردو از این حجم از اطلاعات مفید استفاده نماید. در واقع کارگروه پژوهش می‌تواند اعضایی غیررسمی در سایر تیم‌های گروه جهادی داشته باشد که هنگام شام و نهار، در جلسات بحث و گفتگو یا سایر اوقات، از اطلاعات آنان برای تکمیل یا محک‌زدن داده‌های به‌دست‌آمده استفاده نماید. از این‌رو اعضای تیم پژوهش به دو تا هشت نفری که به‌طور اختصاصی برای فعالیت پژوهشی انتخاب شده‌اند منحصر نمی‌شود.

۲. توجیه اعضای تیم در مورد ضرورت پژوهش و جایگاه آن

♦ تیم پژوهش باید به تفاوت کارگروه خود با سایر کارگروه‌های جهادی (فرهنگی، آموزشی و...) مانند دیربازده‌بودن و حتی تا حدی فرسایشی‌بودن جلسات در طول اردو واقف باشد.

♦ هر گروه جهادی که تصمیم می‌گیرد کارگروهی به‌نام پژوهش داشته باشد، باید ضرورت انجام پژوهش و اهمیت آن را نسبت به سایر فعالیت‌ها برای همه اعضای خود شرح دهد. بر این اساس، باید در جلسه‌ای با حضور دیگر جهادگران، این نوع از فعالیت و سختی‌هایش، برخی الزامات و ویژگی‌های آن به‌درستی تبیین شود تا در نتیجه آن، تعامل بهتری میان این تیم و سایر اعضا شکل گیرد. در این زمینه رجوع به تجربه برگزاری اردوی جهادی دانشگاه تهران شایان ذکر می‌باشد.

♦ پژوهشگر در هنگام ورود به روستا باید به‌دور از پیش‌فرض و نگاه‌های جانب‌دارانه نسبت به مردم، محیط و مسائل روستا به جمع‌آوری اطلاعات بپردازد، چراکه نگاه جانب‌دارانه و پیش‌داوری می‌تواند آسیب‌های جبران‌ناپذیری به کیفیت اطلاعات وارد نماید. برای جلوگیری از ایجاد این آسیب، تأکید بر دقت بالای جهادگر در تعامل با مردم روستا و محیط اطرافش مسئله را حل می‌کند؛ گویی اولین بار است که با این افراد برخورد دارد و خالی‌الذهن است.

۳. تقسیم شیوه‌های پژوهش

مجموعه شیوه‌های پژوهش از قبیل مطالعات کتابخانه‌ای، مراجعه به نهادها و سازمان‌ها، حضور در روستا برای مصاحبه، انجام مشاهده و ارزیابی مشارکتی (PRA)، جمع‌بندی، ثبت مستمر وقایع و اطلاعات، ارتباط با سایر گروه‌ها و مراجعه به اطلاع‌رسان‌ها باید در هر گروه جهادی ارائه و اعضای پژوهشگر نسبت به آن توجیه شوند. سپس طبق برنامه‌ای اصولی، این روش‌ها تقسیم و به هریک از اعضا اعلام شود. این روش‌ها در جدول زیر به تفکیک آمده است:

روش اجرا	شیوه کسب اطلاعات	زمان جمع‌آوری اطلاعات
مراجعه به سازمان‌ها و نهادها	کتابخانه‌ای	پیش از اردو
سایر گروه‌ها		
حضور در روستا	مشاهده	حین اردو
حضور در روستا	مصاحبه	
حضور در روستا	(PRA) مشاهده مشارکتی	
جاگذاری اطلاعات در جدول‌ها	جمع‌آوری + دسته‌بندی	
بررسی اطلاعات از طریق شیوه‌های تحلیل مثل SWOT	تحلیل	پس از اردو

* شیوه‌های پژوهش در سه بازه قبل، حین و بعد از اردو

۴. مطالعه پارامترها

مطالعه جمعی و چندباره پارامترها پیش از اردو، به پژوهشگران کمک می‌کند تا با ذهنی طبقه‌بندی‌شده و سازمان‌یافته در منطقه حضور یابند. بدیهی است که مطالعه پارامترها از اصلی‌ترین اقدامات پژوهشی شمرده می‌شود. لازم به ذکر است که در هر یک از چهار عرصه مورد نیاز در امر پژوهش، جزوات به تفکیک و به‌صورت مجزا به‌همراه این جزوه در یک بسته کامل ارائه شده‌اند.

۵. تعیین روند در مبدأ پیش از آغاز سفر

پس از تسلط بر پارامترها باید روند کار از ابتدا تا انتهای مسیر پژوهش مشخص شود. گروه در این مرحله باید بتواند روند جمع‌آوری اطلاعات را به ترتیب زیر تعیین نماید:

- ◆ اطلاعات کتابخانه‌ای (قبل از اردو)؛
- ◆ مراجعه به نهادها و سازمان‌ها (قبل و حین اردو)؛
- ◆ مراجعه به اطلاعات سایر گروه‌های جهادی (قبل از اردو). (در این زمینه رجوع به سامانه اطلس جهادی بسیار مفید و ارزشمند می‌باشد)؛
- ◆ مباحث نظری مورد نیاز؛
- ◆ تمرکز بر تکنیک‌های مورد نیازی که بر آن‌ها تسلط نداریم؛
- ◆ نحوه جمع‌آوری اطلاعات در اردو از طریق مشاهده روستا، تعامل با اهالی و...؛
- ◆ گردآوری اطلاعات (اعم از اطلاعات کتابخانه‌ای و موارد به‌دست‌آمده از بازدید منطقه مانند سفر پیش‌قراولی و سایر گروه‌های جهادی حاضر در منطقه)؛

یکی از راه‌های جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ای درباره منطقه مورد پژوهش، مراجعه به سازمان‌ها و نهادهایی است که به‌صورت حضوری یا مجازی اطلاعات را در اختیار جهادگران قرار می‌دهند؛ از این رو می‌توان به سازمان‌هایی مانند مرکز آمار، سازمان جهاد کشاورزی، بسیج سازندگی، کمیته امداد، فرمانداری، سازمان‌های مردم‌نهاد، حج و زیارت، سپاه (شهرستان) اشاره کرد. البته بخش قابل ملاحظه‌ای از اطلاعات در مراجعات اولیه تیم شناسایی به مراکز و نهادهای موجود در منطقه به‌دست می‌آید.

۶. برنامه‌ریزی

تیم پژوهش مانند هر کارگروه دیگری در فعالیت جهادی، طرح عملیات کلی خود را حتماً پیش از ورود به روستا تعیین می‌کند، اما یک تفاوت عمده‌ای

وجود دارد؛ از آنجا که فعالیت‌های تیم پژوهش در منطقه به میزان مشارکت‌های مستقیم مردم بستگی دارد، شرایط روستا و نوع ارتباط‌گیری اولیه ممکن است برنامه‌های پیش‌بینی‌شده تیم را تا حدودی تغییر دهد.

این تغییر چیش اگرچه نظم اولیه را به هم می‌ریزد، اما به جمع‌آوری بهتر اطلاعات کمک می‌کند. توجه داشته باشید که به‌خاطر وقوع چنین رخدادهایی نمی‌توان بی‌گدار به آب زد و بدون برنامه از پیش تعیین‌شده وارد روستا شد.

۷. تهیه لوازم پیاده‌سازی اطلاعات

پس از جمع‌آوری اطلاعات توسط پژوهشگران، مهم‌ترین گام، ثبت اطلاعات است؛ از این رو از همراه داشتن وسایلی مانند کاغذ رولی، ماژیک در چندین رنگ، چسب، دوربین، دستگاه ضبط صدا، کاغذ آچار، لپ‌تاب برای تایپ و مواردی از این دست غفلت نورزید.

حین سفر

پس از فراهم‌کردن مقدمات سفر، تیم پژوهش، همراه گروه جهادی، عازم سفر پژوهشی خود می‌شود. این مرحله عملیاتی جایگاه منحصر به فردی دارد؛ به‌طوری‌که اطلاعات جمع‌آوری شده در این بخش از سفر، مهم‌ترین نتایج را رقم می‌زند. البته نکات و ملاحظات وجود دارد که شاید در نگاه اول خیلی مهم جلوه نکنند، اما در حین سفر و حضور در روستا رعایت آن‌ها تأثیرات عمده‌ای بر بازده فعالیت‌های پژوهشی دارند، که به شرح زیر هستند:

۱. روستا به‌عنوان یک محل ناشناخته

زمانی‌که برای اولین بار وارد روستای مورد نظر می‌شوید و فعالیت پژوهشی خود را در آنجا کلید می‌زنید، باید توجه داشته باشید که هر روستا هویت مستقل خود را دارد و نباید دانسته‌های پیشین را به این روستا تعمیم داد؛ به‌عبارت‌دیگر پژوهشگران باید روستا را به‌عنوان یک محل ناشناخته در نظر بگیرند.

اولین مواردی که در روستا به چشم می‌خورد و نظر شما را جلب می‌نماید، در دو بخش، شامل مشاهده روستا و اِلمان‌های قابل مشاهده و همچنین اولین ارتباط‌گیری با اهالی دسته‌بندی می‌شود.

الف. مشاهده روستا و اِلمان‌های قابل مشاهده: روستا، خود، موجودی است که می‌توان دقایقی را درباره نوع مواجهه با آن به سخنرانی پرداخت. شما به‌عنوان یک پژوهش باید این کلیت را محترم شمرده و تمامی اِلمان‌های قابل مشاهده را که می‌تواند اطلاعاتی هرچند اولیه از خود بروز دهد، مغتنم بشمارید. تفصیل نوع و شیوه مشاهده در پیوست همین جزوه با عنوان مشاهده آمده است.

ب. ارتباط با مردم و صحبت ابتدایی: یک شروع خوب با یک ارتباط‌گیری صمیمی، می‌تواند بیش از آنچه بتوانید تصور کنید راه را برای کسب اطلاعات پژوهشی هموار کند. به‌همین دلیل بسیار مهم است که یک پژوهشگر بداند چگونه باید با اهالی روستا ارتباط مناسبی برقرار کند.

در این بین باید ملاحظات را نیز در نظر داشت؛ به‌طور مثال در معبرهای شلوغ روستا مانند میدان‌های اصلی به‌صورت ناگهانی شروع به صحبت با خانم‌های روستایی نکنید. هرگز مانند یک مأمور آمار نباشید. برای شروع بحث، پیشنهاد می‌شود از نقاط اشتراک و شباهت‌ها استفاده کنید و در برخورد اول، به تفاوت‌هایی که منطقه با سایر مناطق دارد مانند مذهب اشاره نکنید.

۲. نخستین جرقه‌ها

پس از اولین مواجهه با روستا، ایده‌های اولیه‌ای به‌دست می‌آیند که آن‌ها را «نخستین جرقه‌ها» می‌نامیم که مقدمات خوبی برای شروع پژوهش هستند. با وجود جرقه‌ها، پژوهش به شکل مؤثرتری شروع شده و شکل می‌گیرد.

بازه زمانی بین نخستین جرقه تا جرقه بعدی می‌تواند بین چند دقیقه تا دو ساعت یا بیشتر باشد و آنچه می‌تواند به‌عنوان پایه، کار و گام بعدی این بازه زمانی را تعیین کند، توان مشاهده پژوهشگر است. در طی فرایند پژوهش، هر کدام از اِلمان‌هایی که

در روستا می‌بینیم، می‌تواند سرنخی برای کشف یک موضوع جدید باشد. در واقع هر جرقه، یا پژوهشگر را به ادامه مصاحبه خود راهنمایی می‌کند یا موضوع مصاحبه بعدی را تعیین کرده و گاهی نیز پژوهشگر را با مسئله جدیدی در روستا مواجه می‌کند. به خاطر داشته باشید سه موردی که در ادامه ارائه می‌شوند، هم‌عرض هستند، اما همگن نیستند و به‌همین دلیل از یکدیگر تفکیک شده‌اند. البته اولویت اجرایی بر یکدیگر ندارند.

الف. کشف موضوعات جدید: مهم‌ترین رسالت تیم پژوهش، یافتن مسائل و در واقع موضوعات جدید در روستا است که برای محقق شدن این امر باید سرنخ‌هایی را به‌دست آورد؛ سرنخ‌هایی مانند پوشیدن نقاب زنان روستا، استقبال یا عدم استقبال روستاییان. هرکدام از این موارد می‌تواند برای پژوهشگر، شناخت قابل توجهی درباره روستا فراهم کند. به‌عبارت‌دیگر هر نکته‌ای در روستا، جهادگر را به‌سوی شناخت جدیدی از همان روستا رهنمون می‌سازد و آنچه این‌جا اولویت بالایی دارد، رسیدن از یک «اتفاق یا گزاره ساده» به یک «مسئله یا شناخت عمیق» در ارتباط با روستا است.

ب. نکات مورد توجه: آنچه می‌تواند شما را در کشف موضوعات جدید موفق کند، توجه به نکات جزئی و حتی یادداشت آن‌ها است؛ به‌طور مثال زمانی که وارد روستا می‌شوید، محتویات زباله‌هایی که در بخشی از روستا انباشت شده مثل سرنگ‌های داخل زباله‌ها می‌تواند سرمنشأ شناخت زیادی از روستا باشد که بعداً با قرارگرفتن در کنار سایر اطلاعات، مسئله‌ای را برای ما روشن کند. در نگاه اول، نکات جزئی به‌تنهایی قابلیت ندارند و هیچ‌المانی را پوشش نمی‌دهند، اما می‌توانند بخشی از پازل اطلاعاتی ما را تکمیل کنند.

ج. الزامات ویژه ی روستا: هر روستا بنا بر آداب و رسوم یا حتی شرایط اقلیمی، گزاره‌های اطلاعاتی مختص به خودش را دارد که فقط در آن روستا قابل مشاهده است؛ از این‌رو در نظرگرفتن این الزامات و گردآوری آن‌ها حین پژوهش بسیار مؤثر خواهد بود.

توجه داشته باشید که الزامات ویژه روستا دو سطح دارد؛ سطح یک، به مسائلی مربوط می‌شود که به‌طور خاص در آن روستا اتفاق می‌افتد و ما از رفتار اهالی به آن پی می‌بریم، اما در سطح دوم، الزاماتی وجود دارد که پژوهشگر در اولین مواجهات و نخستین جرقه‌ها آن‌ها را کشف می‌کند و باید در تعاملات بعدی خود با مردم روستا آن‌ها را لحاظ کند. به‌عنوان مثال در کردستان، در نتیجه بررسی‌ها مشخص شده است که اهالی روستا تمایلی به صحبت با جهادگران نداشته‌اند.

با وجود چنین الزامی در روستا، تیم پژوهش باید در روستا کار یا خدمتی را تعریف کند تا با اعتمادی که ایجاد می‌شود و در خلال کار، به صحبت با مردم و جمع‌آوری اطلاعات پژوهشی بپردازد. اطلاع پژوهشگر از این نکته، در رفتار و تعامل او با اهالی روستا تأثیر به‌سزایی خواهد داشت.

۳. تثبیت یا تغییر برنامه (تعیین وظایف / تقسیم وظایف)

پس از طی مراحل قبل توسط تیم پژوهش، مسائل موجود در روستا تا حدی کشف خواهد شد و موضوع یا مسئله‌ای جدید به‌دست خواهد آمد. در این شرایط، تیم پژوهش باید در گام بعد با تفکیک روش‌هایی که منجر به کشف اطلاعات می‌شوند -مانند مصاحبه، مشاهده و مواردی از این دست- از یکدیگر، آن‌ها را بین پژوهشگران تقسیم کند.

توجه به این مسئله حائز اهمیت است که برنامه‌های پژوهشی باید با انعطاف‌پذیری بالایی طراحی شوند، تا حدی که شاید به‌صورت ناگهانی مجبور به تغییر وظایف یک پژوهشگر باشیم. از این تغییرات نباید واهمه داشت، چراکه به پیشرفت روند پژوهش بسیار کمک می‌کند. به‌طور مثال تیم پژوهش به‌محض ورود به روستا متوجه برگزاری جام فوتبال بین‌روستایی در محدوده‌ای خارج از روستا می‌شود. در این هنگام، تصمیم گرفته می‌شود یکی از آقایان گروه که وظیفه مصاحبه را داشت، به محل برگزاری جام رفته و به مشاهده بپردازد.

۴. اجرا

به‌طور کلی روش‌های پژوهش و جمع‌آوری اطلاعات به سه دسته مشاهده، مصاحبه و PRA تقسیم می‌شوند. به‌منظور این‌که هر بخش توسط تیم پژوهش با بازده بالایی صورت پذیرد، به نکات و ملاحظاتی در این‌باره اشاره نموده و سپس هر یک از این سه بخش را به‌تفصیل ارائه می‌کنیم:

♦ در همه روش‌های پژوهش؛ تفاوت‌های جنسیتی و سنی در نظر گرفته شود؛ به‌عنوان مثال کل‌نگر بودن در مردان و جزء‌نگری در زنان، باید در روش‌های پژوهش به‌عنوان دو ویژگی در به‌دست‌آوردن اطلاعات در نظر گرفته شود.

در یک مثال، طی مشاهده یک روستا توسط تیم پژوهشی که متشکل از آقایان و خانم‌ها بود، آقایان کیفیت بافت روستایی و معماری خانه‌ها را مورد توجه قرار دادند، درحالی‌که در همان روستا و در همان زمان، خانم‌های تیم پژوهش، خانواده و کیفیت روابط میان‌فردی و جنس تعاملات روستایی را مورد توجه خود قرار دادند. مثال دیگر، می‌تواند ترسیم نقشه مشارکتی اجتماعی توسط زنان و مردان روستا باشد که حتماً دو شکل متفاوت داشته و هریک از این دو نقشه، اطلاعات کاملاً متفاوتی به ما خواهند داد. همچنین در روش PRA به‌طور قطع نمی‌توان گفت که اگر نقشه ترسیم‌شده توسط زنان جزئیات بیشتری داشته، موفق‌تر است یا برعکس.

♦ از آن‌جا که اطلاع‌رسان‌ها (مسئولان منطقه، دهیار، معتمدین روستا و...) و مردم به‌دلایل مختلف ممکن است اطلاعاتی را انتقال بدهند که همراه با خطا یا غرض باشد، از این‌رو امکان دارد پژوهشگر هم در روش‌های جمع‌آوری اطلاعات از جمله: مصاحبه، مشاهده یا مشاهده مشارکتی دچار خطای برداشت یا سوء تفاهم شود. بنابراین نباید اطلاعات به‌دست‌آمده -خصوصاً در روزهای اول پژوهش- را مصون از خطا و اشتباه دانست. این آمادگی ذهنی به ما کمک می‌کند در روزهای بعدی به‌طور دائمی اطلاعات به‌دست‌آمده را محک بزنیم.

♦ متوسط زمان حضور در هر روستا، به‌مدت دو روز کافی است و بسته به مدت زمان حضور در منطقه و ویژگی‌های شخصیتی و توانمندی پژوهشگران، قابلیت کم یا زیاد شدن دارد.

♦ جمع‌آوری اطلاعات اگرچه امر مهمی است، اما به‌خاطر داشته باشیم رعایت اخلاق و تعامل منصفانه و انسانی با هم‌وطنان امری مهم‌تر است. به‌عنوان مثال، جمع‌آوری اطلاعات از طریق فیلم‌برداری بدون اطلاع مخاطب، در صورتی که می‌دانیم فرد مورد فیلم‌برداری راضی نیست، استفاده‌ی علنی از اطلاعاتی که مخاطب به‌عنوان راز با پژوهشگر به اشتراک گذاشته و همچنین دریافت اطلاعات در قالب جماعتی غیبت‌کننده، نمونه‌هایی از کارهای غیراخلاقی در پژوهش محسوب می‌شود که ممکن است داده‌های واقعی به ما بدهد، اما بهایی که در ازای از دست رفتن انسانیت می‌پردازیم، بهایی سنگین‌تر است.

♦ مخاطب، موظف یا مجبور نیست به سؤالات پژوهشگر پاسخ دهد و پژوهشگر باید از داشتن نگاه بالا به پایین نسبت به مخاطب اجتناب کند. در واقع آنچه موجب صورت‌گرفتن تعاملی بهتر و گردآوری اطلاعات مفیدتر می‌شود، نگاه برابری پژوهشگر به مخاطب مورد پژوهش خود است.

♦ به‌یاد داشته باشیم ممکن است موقع ورود، همه‌چیز عجیب نباشد. این به‌معنای نبود هیچ نکته‌ای برای توجه نیست.

حال به‌تفصیل وارد توضیحات هر یک از سه بخش اصلی اجرایی می‌شویم:

الف. اجرا - مشاهده

مشاهده لزوماً یک مرحله‌ی مجزا و مستقل نیست، بلکه جزئی از رفتار همیشگی پژوهشگر حین حضور در روستا است. مشاهده باید مثل دم و بازدم با پژوهشگر همراه باشد. از مشاهده‌ی جزئیاتی مانند زباله غافل نشوید. به‌طور مثال زباله‌های یک خانواده در روستا می‌تواند نشانه‌ای از اطلاعات زیر باشد:

- ♦ سرنگ: اعتیاد/ بهداری؛
- ♦ پوشک بچه: نوع مصرف و مصرف‌گرایی؛
- ♦ قرص فشار خون و اعصاب: انواع بیماری‌های شایع؛
- ♦ عدم شناخت بچه‌های روستا که همراهان شدند از قسمت‌هایی از

روستا: روستا دارای محله‌های متفاوتی است که اعضای هر محله به محله دیگر رفت‌وآمد بسیار کمی دارند.

این‌که پژوهشگر به‌صورت جدا از اهالی در روستا حرکت کند یا با اهالی همراه شود، می‌تواند بر نتایجی که به‌دست می‌آورد اثرگذار باشد و استفاده از هر دو نوع، در مشاهده مفید است. پیشنهاد می‌شود اعضای تیم پژوهش، قبل از سفر و اردوی خود، مشاهده‌کردن را تمرین کنند. مشاهده به‌عنوان یک تکنیک فراگیر در پژوهش، به‌صورت مجزا در پیوست این جزوه به‌طور مفصل و با توضیحات دقیق‌تر آمده است که می‌توانید به آن رجوع کنید.

ب. اجرا- مصاحبه

اصلاً نباید کاغذ و قلم دست‌گرفت یا از روش‌های مرسوم مصاحبه‌گرفتن استفاده کرد. این، سوگیرانه‌ترین حالت برای کسب اطلاعات از مردم عادی یا افراد مطلع روستا می‌باشد. وقتی آن‌ها شما را در این قامت ببینند، احتمال ارائه جواب‌های غلوآمیز و با جهت‌دهی‌های خاص جهت کسب منابع بیشتر یا کارهایی از این‌دست بسیار بالا می‌رود.

علاوه بر اطلاعات‌گرفتن، باید اطلاعات مشابه یا متفاوت هم به مصاحبه‌شونده انتقال داد، اما نباید در حدی باشد که مصاحبه‌شونده جایگاه پرسشگری پیدا کند و جایش با پژوهشگر عوض شود.

پژوهشگر باید مسیر مصاحبه را ایجاد کند؛ به‌طور مثال بهتر است شروع مصاحبه یا صحبت با سؤالی ساده (درباره پوشش مخاطب و...)، اتفاق یا موضوعی جذاب باشد.

مردم نباید حس کنند که مورد مصاحبه واقع شده‌اند و نحوه سؤال‌های پژوهشگر نباید مستقیم و مصاحبه‌گرانه باشد. پیشنهاد می‌شود سؤالات

پژوهشی در حین انجام فعالیتی مانند آموزش خیاطی از خانم‌های روستا جمع‌آوری شود.

بهترین راه برای مصاحبه خوب، مشاهده خوب و تمرین مصاحبه است. به همان میزانی که پژوهشگر بتواند مشاهده دقیقی را انجام دهد، می‌تواند مصاحبه مناسب‌تری را طراحی کند. تعداد پارامترهایی که باید احصا شود ممکن است برای یک پژوهشگر زیاد باشد. یکی از راه‌های رفع این مشکل، تقسیم پارامترها بین اعضای تیم پژوهش است؛ به نحوی که همه افراد، تمام جزوه را مطالعه می‌کنند، اما هرکس روی یک یا تعدادی پارامتر مشخص (بسته به تعداد اعضای تیم) تمرکز کرده و اطلاعات مرتبط را احصا می‌کند.

سخت‌ترین و مهم‌ترین قسمت مصاحبه، شروع آن است. برای آغاز صحبت خود، با سؤالات عادی و روزمره شروع کنید؛ نه سؤالات سخت و تخصصی که اعتماد به نفس مخاطب را از بین ببرد. سؤالات اقتصادی (میزان درآمد و...) باعث سلب اعتماد مخاطب از پژوهشگر می‌شوند. رفتارهایی مانند لبخند زدن هنگام شروع یا حین مکالمه با اهالی و نوع ارتباط چهره بسیار مهم هستند.

در برخی از مصاحبه‌ها، سؤالات در قالب فرم پرسش‌نامه تنظیم شده‌اند و نباید سؤالی خارج از سؤالات پرسش‌نامه پرسیده شود. به این نوع از مصاحبه اصطلاحاً مصاحبه بسته یا ساختاریافته می‌گویند. اگر در مصاحبه‌ای سؤالات مشخص باشند، اما پژوهشگر اجازه دخل و تصرف داشته باشد، مصاحبه از نوع مصاحبه نیمه‌ساختاریافته خواهد بود. گاهی سؤالات مشخص نیستند، اما محورهایی که باید اطلاعات در آن زمینه‌ها جمع‌آوری شود، تعیین شده‌اند؛ مانند مصاحبه‌هایی که در تدوین پایان‌نامه صورت می‌گیرد، که به آن، مصاحبه باز گفته می‌شود.

در صورت محدود بودن نیرو می‌توان از روش PRA استفاده کرد. در این روش، در مدت‌زمان بسیار کوتاهی، نظر جمعی از افراد پرسیده و پیاده می‌شود. این روش به ما کمک می‌کند تا حجم زیادی از اطلاعات را در بازه زمانی کوتاه‌تری گردآوری کنیم.

ج. اجرا - PRA

روش ارزیابی مشارکتی روستایی از اواخر دهه ۱۹۸۰ و دهه ۱۹۹۰ مورد توجه سازمان‌های غیردولتی قرار گرفت، اما با مقاومت بسیاری از محققان حرفه‌ای روبه‌رو شد و به تدریج توانست به برخی از محافل دانشگاهی راه یابد. از نکات اصلی در روش ارزیابی مشارکتی روستایی، توجه به اقشار منزوی و خصوصاً توجه به حضور زنان است؛ از این‌رو، این روش صرفاً ابزاری برای جمع‌آوری اطلاعات نیست، بلکه از دیگر ویژگی‌های مهم آن، توانمندسازی جامعه محلی در میدان تحقیق و مشارکت فعال و مستقیم اطلاع‌رسانان در کلیه مراحل تحقیق است. در این شیوه، یکی از اهداف مطالعه، افزایش مشارکت به معنی افزایش اعتماد به نفس است که افزایش اعتماد به نفس به معنی افزایش توانمندسازی و افزایش توانمندسازی به معنی افزایش نزدیکی بین ما و آن‌ها؛ یعنی ذوب‌شدن سریع‌تر یخ‌هاست.

در این روش، اطلاعات برایمان اصالت دارد نه تکنیک؛ یعنی در روش‌های مشاهده مشارکتی، مهم، کسب اطلاعات است؛ نه اصرار بر تمام‌شدن نقشه یا جدولی که شروع کرده‌ایم. به‌عنوان مثال اگر در فرایند رسم نقشه اجتماعی (تکنیکی که در آن به وسیله یک کاغذ بزرگ رولی می‌توان اطلاعات خوبی از مخاطبان احصا نمود)، متوجه دغدغه شدید مخاطبان نسبت به یک مکان برای بازی فوتبال شدیم، می‌توانیم نقشه اجتماعی را به نقشه‌ای برای پیدا کردن بهترین مکان ممکن برای برگزاری یک لیگ فوتبال تغییر دهیم و از خلال بررسی آسیب‌ها، مکان‌یابی، زمان مناسب، موانع برای ایجاد این کار، مزایایی که برای روستا دارد، کسانی که می‌توانند حمایت کنند، تأثیر قشر بندی بر شکل‌گیری یا عدم موفقیت این پروژه و... مجموعه خوبی از اطلاعات را به دست آوریم.

از سوی دیگر باید توجه داشته باشیم که مخاطبان ما به‌عنوان شرکت‌کننده در این روش نباید حس بدی نسبت به فعالیت در حال انجام داشته باشند؛ به‌عنوان مثال اگر مخاطبان احساس کنند این فعالیت به‌قدر کفایت جالب نیست، یا باید

بتوانیم آنان را متقاعد کنیم و یا باید شکل خوب دیگری از PRA برای احصاء اطلاعات بیابیم. مثلاً به جای کشیدن جدول افراد معتمد روستا ممکن است ماتریس دو زوجی اطلاعات به کار بیاید.

در انتخاب روش PRA درست، تسهیل‌گر باید باهوش و زیرک باشد؛ یعنی باید بداند با چه موضوعی افراد را درگیر بحث جاری کند تا احساس سرکاری بودن به آن‌ها دست ندهد. همچنین در این روش، نحوه برخورد خانم‌ها، آقایان و نوجوان‌ها با یک موضوع، متفاوت است.

این روش به سبب خاص و متفاوت بودن با روش‌های رایج، عکس‌العمل‌های متفاوتی را به همراه دارد؛ از این رو لازم است توجه داشته باشیم که به عنوان مثال، فردی که استهزا می‌کند، نباید از کار کنار گذاشته شود. قرار است با هدایت درست، کم‌کم با جمع همراه شود و در عین ارائه اطلاعات، بهره‌ای از این همراهی ببرد.

شاید لازم باشد برای کسب اطلاعات بیشتر و جذب مخاطب به بحث، وسط بحث برویم فوتبال بازی کنیم یا بازی‌های محلی را اجرا کنیم و برگردیم. برای آقایان، فرمایشی شدن طرح، جواب می‌دهد (مثل طرح دهیار). برای نوجوانان، مهارت و برای خانم‌ها از شیوه طرح مسئله، تعامل یا یادگیری می‌توان بهره برد. در هر جمعی، بحث را افراد دارای مهارت بیان خوب، پیش می‌برند و جهت‌دهی می‌کنند که ممکن است نظر سایر افراد نباشد. این آسیب را چطور رفع کنیم؟ می‌توان این‌گونه پاسخ داد که تسهیل‌گر، شروع به سؤال پرسیدن کند، افراد مختلف را درگیر نماید و برخی از نکات طرح شده توسط اعضای فعال را از افراد ساکت‌تر بپرسد.

د. نهایی کردن اطلاعات و جمع‌بندی

♦ جلسات شبانه: نیاز است که در انتهای هر شب، افرادی که به جمع‌آوری اطلاعات می‌پردازند با برگزاری جلسه یا پیاده کردن اطلاعات و به اشتراک گذاری

آن‌ها، صحت اطلاعات جمع‌آوری شده را محک بزنند. جلسات شبانه و حتی در صورت لزوم، تعطیل کردن نیم‌روزه بعدی و برقراری جلسه، می‌تواند مفید باشد. اطلاعات به‌قدری وسیع و گسترده هستند که اگر در پایان هر نوبت کاری به بند نوشتن درنیايند، ديگر نمی‌توان در روزهای آینده به حافظه گروه پژوهش اعتماد کرد.

♦ **مشخص نمودن مخاطبان و پارامترهای بررسی نشده:** با برگزاری این جلسه، مشخص می‌گردد که کدامیک از مخاطبان (براساس جدول پارامتر مخاطب) و کدامیک از پارامترها (بر مبنای جزوه خاص پارامتر هر عرصه) هنوز بررسی نشده‌اند.

♦ **تقسیم‌بندی و برنامه‌ریزی برای روز بعد:** از دیگر فواید برگزاری این جلسات، تقسیم‌بندی فعالیت‌های فردا و برنامه‌ریزی برای حضور در روستاها باتوجه به مدل‌های مختلف می‌باشد.

♦ **دانای کل:** برای این‌که تیم پژوهش بتواند تمامی حوزه‌ها را تحت پوشش قرار دهد، نیازمند یک دانای کل است. دانای کل کسی است که بر پارامترها به‌صورت کلی تسلط دارد و از هریک از پژوهشگران، گزاره‌های به‌دست‌آمده در طول روز را پیگیری می‌کند و به‌صورت مکتوب یا فایل، آن‌ها را جمع‌آوری می‌نماید. این کار درواقع نقشه‌هوایی از کل پازل اطلاعات منطقه و نقص‌های احتمالی و نقاط قوت آن را روشن می‌سازد.

بعد از سفر

برای بعد از اردو، هم‌زمان چند مرحله مد نظر می‌باشد؛ دسته‌بندی اطلاعات حاصل‌شده و اضافه‌کردن عکس و فیلم‌ها، اولین مرحله است. پس از آن باید سراغ تبدیل متن‌های پیاده‌شده به گزارش برویم. تبدیل‌شدن متن‌ها به یک گزارش خوب و نمونه، کار زمان‌بری است که اتفاقاً باید باحوصله پیش برود. تبدیل‌شدن به گزارش از این حیث اهمیت دارد که شما باید بتوانید از کار خود دفاع کنید و اطلاعاتی که با زحمت جمع‌آوری نموده‌اید را برای کسی که

با فضای روستا آشنا نیست به‌خوبی شرح دهید و از همه مهم‌تر بتوانید روی آن‌ها تحلیل ارائه دهید.

تحلیل، مهم‌ترین گام پس از اردو می‌باشد. روش‌های تحلیل اطلاعات، گوناگون و متنوع هستند که می‌توان با هر کدام از آن‌ها سراغ مسئله رفت. هدف ما در این اثر، پرداختن به این مدل‌ها به‌صورت دقیق نیست. حتماً در آینده نزدیک و پیش از برگزاری اردو، درمورد مدل‌های مختلف صحبت خواهیم کرد. فعلاً بهترین و بهینه‌ترین حالت برای فعالیت‌های جهادی، تحلیل برمبنای منطق SWOT می‌باشد. این مدل، گزاره‌های مختلف را براساس نقاط ضعف، قوت، تهدید و فرصت تحلیل می‌نماید و براساس آن پیشنهادهای نهایی خود را ارائه خواهد نمود.

پیوست ۱

مشاهده و روش‌های متنوع مشاهده‌گری

۱. مشاهده چیست؟

روش مشاهده در دستیابی به پارامترها و گردآوری اطلاعات، یکی از سهل‌الوصول‌ترین و کارآمدترین روش‌ها است، چراکه امکان رؤیت مستقیم و سنجش صحت پارامترهای مورد نظر را بی‌واسطه فراهم می‌کند و در تکمیل اطلاعات کسب‌شده از طریق روش‌های دیگر نیز نقش به‌سزایی دارد. ضمن این‌که مشاهده‌گری در همه حال جریان دارد، حتی زمانی که افراد درگیر مصاحبه یا روش مشارکتی هستند، باز هم مشغول ثبت و ضبط داده‌ها از طریق حواس پنج‌گانه و درواقع، مشاهده می‌باشند.

مشاهده فقط به‌معنای دیدن نیست، بلکه احصاء اطلاعات از طریق تمام حواس (بویایی، بینایی، شنوایی، چشایی و لامسه) را شامل می‌شود. این ویژگی، روش مشاهده را برای پژوهشگر سهل و سخت می‌کند. سهل است به‌این دلیل که مرتبط با حس و فطرت پژوهشگر است و سخت است به‌این سبب که اگر استفاده درست و بهنگام نشود، موجب احصا و برداشت نادرست اطلاعات کسب‌شده توسط پژوهشگر می‌گردد.

۲. مشاهده‌گر کیست؟

مشاهده‌گر کسی است که با نگاه، کلام، اشیاء، افراد و خلاصه هر آنچه در اطرافش می‌گذرد، از طریق حواس پنج‌گانه، ارتباط برقرار می‌کند و به همین‌نحو از این ارتباط بهره می‌گیرد تا به شناختی - تا حد ممکن - دقیق برسد. **نکته:** از آن‌جا که اعضای تیم پژوهش در گروه‌های جهادی آن‌قدر تعدادشان زیاد نیست که بتوان افرادی را خاص و فقط برای امر مشاهده داشت، در

این جزوه منظور از افراد مشاهده‌گر همان اعضای تیم پژوهش هستند که هم‌زمان هم مشاهده‌گر هستند هم مصاحبه‌گر و... که در زمان‌های دیگر به کارهایی چون روش مشارکتی یا مصاحبه با مردم و مسئولان مشغولند.

۳. ویژگی‌های افراد مشاهده‌گر

بهرتر است مشاهده‌گرها از میان افراد زیر انتخاب شوند:

♦ باهوش؛

♦ با دقت بالا؛

♦ نکته‌سنج؛

♦ ریزین.

دلیل این نکته این است که چنین افرادی قادر هستند نکات ظریف‌تر و دقیق‌تری را مورد توجه قرار دهند. برای این‌دسته از افراد، حتی زبانه‌ها، نمای ساختمان‌ها، نحوه قرارگیری منازل اهالی نسبت به یکدیگر، محل واقع شدن قبرستان، فرم قبرها، نحوه خیابان‌کشی و فرم کوچه‌ها، محل واقع شدن ساختمان‌های اداری از قبیل خانه بهداشت و دهیاری، بازی‌ها و محل بازی کودکان، اسامی و... هم فرصت مناسبی برای کسب اطلاعات هستند. این افراد رفتار مورد مشاهده (اهالی روستا) و محیط مورد مشاهده (روستا) را دقیق‌تر در نظر می‌گیرند و البته مشاهده را محدود به پارامترها نمی‌کنند. همچنین هر چیز قابل مشاهده دیگری که امکان تکمیل اطلاعات را برای آن‌ها فراهم آورد، مورد توجه قرار می‌دهند. حتی اشیا و افرادی که برای چشم همه عادی و روزمره شده‌اند و چشم، ناخودآگاه آن‌ها را حذف می‌کند، توجه این افراد را جلب می‌نماید. ضمن این‌که این افراد، حافظه قوی‌تری برای به‌خاطر سپردن موارد مشاهده‌شده دارند.

۴. چگونه یک مشاهده‌گر خوب باشیم؟

♦ مشاهده‌گر بودن با تماشاگر بودن متفاوت است. در واقع تماشاگری، بخشی از کار مشاهده‌گر می‌باشد. او صرفاً یک تماشاگر نیست و برای کسب اطلاعات، نه فقط بر حس بینایی متکی است، که از همه حواس پنج‌گانه خود به بهترین نحو استفاده می‌کند.

♦ یک مشاهده‌گر موفق، نگاهی کنجکاو و موشکافانه به جزئیات و هر آنچه در اطراف او می‌گذرد دارد. اگر متوجه غلط‌آملائی موجود در کلمه جزئیات که در بالا آمده است شده‌اید، شما می‌توانید یک مشاهده‌گر خوب باشید. اگر هم نشده‌اید، ناامید نشوید. مشاهده‌گری یک مهارت است و نیاز به تمرین دارد. دقت و تمرکز، حرف اول را در مشاهده می‌زند.

♦ خودرأی نباشیم. افراد خودرأی، کم‌صبر و متعصب و افرادی که خود را خیلی مطلع نشان می‌دهند، می‌توانند موقعیت خود را در کسب اطلاعات بیشتر به خطر بیاندازند.

♦ به‌عنوان یک تازه‌وارد باید بکوشید خیلی زود مثل یک مهمان، جایی برای خود باز کنید. چون تازه‌وارد هستید، از امتیاز خاصی برخوردار می‌شوید و اهالی، مراقب وضعیت شما و حامی‌تان می‌شوند.

♦ ذهنی پویا و پرسشگر داشته باشید. سؤالاتی را که در ذهنتان ایجاد می‌شود بی‌پاسخ نگذارید. انتظار دیدن یا شنیدن چیز خاصی را نداشته باشید. اگر در مشاهده، بی‌طرف نباشید و با پیش‌داوری به دنبال اطلاعات بروید، ذهن شما دست به مشاهدات انتخابی می‌زند و همه‌چیز را مشاهده نمی‌کند. این یعنی از بین رفتن بخش اعظمی از اطلاعات.

♦ باید حتی چیزهایی که مشاهده نمی‌شود را ببینید؛ مثل میزان خوشحالی یا دردمندی یک نفر. برای کشف این‌ها باید به نشانه‌ها توجه کرد. مثلاً دیدن خمیازه، نشانه کلافگی است که بلافاصله باید به دنبال جواب این سؤال باشید که چرا آن فرد احساس کلافگی می‌کند؟

♦ حین مشاهده، ذهنتان را از هر چیز غیر آن ساکت و منع کنید. اجازه ندهید هیچ مسئله‌ای حواستان را پرت کند. برای ساکت کردن ذهنتان کمتر حرف بزنید. هر چیزی که حواستان را پرت می‌کند دور بریزید. گوشی همراه خود را در هنگام مشاهده کنار بگذارید.

♦ ذهنتان را تقویت کنید و مشاهده را به یک عادت تبدیل کنید. به مغزتان یاد دهید مشاهده کند. این به شما امکان می‌دهد در مورد اهالی، اتفاقات و مکان‌های روستا بیشتر بفهمید و به‌خاطر بسپارید.

♦ در مشاهده، شما به‌صورت ارادی و عمدی توجه می‌کنید که اطلاعات خاصی را به‌دست بیاورید. این، تفاوت مشاهده با دیدن است. در واقع در جریان جزئیاتی قرار می‌گیرید که در حالت عادی احتمالاً به آن توجه نمی‌کنید. ♦ موضوع مشاهده را بشناسید؛ این یعنی اشراف دقیق به پارامترها. در این صورت، هر چیزی را که مشاهده می‌کنید، به شما اطلاعات منطبق با موضوع می‌دهد. مثلاً گویش یا نوع پوشش نوجوانان و جوانان روستا می‌تواند نشانه‌ای از میزان علاقمندی آن‌ها به روستا و فرهنگشان باشد. در این حالت بین آنچه می‌بینید با موضوع و پارامترها ارتباط برقرار می‌کنید.

♦ از عجله پرهیز کنید. سرعتتان را کم کنید و با دقت بیشتری به اطراف نگاه کنید. حتی بوهایی که مشام شما را درگیر می‌کند، ممکن است از آسیبی که در روستا وجود دارد خبر بدهد یا از سنت‌ها و ارزش‌های روستا شما را مطلع کند. روی محیط مشاهده تمرکز کنید. دیدن یک کیسول گاز خارج از منزل، می‌تواند خبر از اعتماد و امنیت درون روستا دهد.

♦ حافظه‌تان را بررسی کنید؛ شما باید بتوانید در یک‌نگاه، تمام آنچه در منزل می‌بینید به حافظه بسپارید؛ رنگ، شکل، اندازه، جنس و ...

♦ روش گوش‌دادنتان را تغییر دهید؛ خوب بشنوید و مدام درحال ثبت جزئیات سمعی و بصری باشید.

♦ هر چیزی که در روستا می‌بینید، در عین تکراری بودن باید برای شما اتفاق

تازه‌ای باشد. مراقب باشید این تکرار، شما را دچار عادت و رخوت نکند.

♦ بدون خیره‌شدن به افراد، شکل لباس پوشیدن و صحبت‌کردن و حتی تغییر نگاهشان را زیر نظر بگیرید.

♦ اگر با تعصب و قضاوت، مشاهده‌شونده یا محیط مشاهده را نگاه کنید، هرگز نمی‌توانید یک گزارش واقع‌بینانه ارائه دهید. بدون پیش‌فرض ذهنی، فقط وقایع را ثبت کنید.

در فرایند اجرای روش مشاهده، مراحل باید به‌ترتیب انجام پذیرد که در ادامه شرح داده می‌شود:

گام اول: قبل از ورود به میدان مشاهده

۱. توجیه افراد مشاهده‌گر نسبت به پارامترهای مورد مشاهده و روش احصاء آنها: هرچه میزان آگاهی و آشنایی افراد مشاهده‌گر نسبت به پارامترها بیشتر باشد، اعتبار داده‌های جمع‌آوری‌شده بالاتر خواهد بود؛ از این‌رو لازم است پارامترهای مدنظر، قبل از ورود به روستا در اختیار افراد مشاهده‌گر قرار بگیرند تا نسبت به آنها توجیه باشند. همچنین در این مرحله، افراد باید نسبت به روش احصاء پارامترها نیز توجیه شوند.

۲. انتخاب ابزار مشاهده

♦ به‌دلیل وسعت محیط مشاهده که اطلاعات زیادی را در بر دارد و احتمال فراموشی اطلاعات جمع‌آوری‌شده، استفاده از دوربین فیلم‌برداری لازم است. ثبت تصویر، بعدها در تجزیه و تحلیل داده‌ها کمک زیادی به پژوهش می‌کند.

♦ در میان ابزارهای مورد استفاده، شاید ابزار عکس‌گرفتن (دوربین عکاسی یا موبایل) جایگاه ویژه‌تری داشته باشد. این‌گونه به‌نظر می‌آید که عکس، اصالت بیشتری نسبت به فیلم دارد، زیرا عکس برای پژوهشگر این فرصت را ایجاد می‌کند که یک مقطع ثابت را در اختیار داشته باشد و از المان‌های مختلفی

که در تصویر وجود دارد، بهتر و راحت‌تر به برداشت و تحلیل داده بپردازد. به‌عنوان مثال، عکس از لباس اهالی، چیدمان داخل منازل، فضای کلی روستا، ابزار بازی کودکان و... فرصت مغتنمی را برای تحلیل در اختیار پژوهشگر می‌گذارد. البته در تهیه گزارش مصور نیز بسیار مفید خواهد بود.

♦ کاغذ و قلم؛ استفاده از آن‌ها در صورت احتمال فراموشی اطلاعات و جزئیات - آن‌هم در شرایط دور از چشم اهالی و بدون این‌که مشاهده‌شونده متوجه آن شود - پیشنهاد می‌گردد.

♦ از آن‌جا که به‌خاطر سپاری همه آن‌چه شنیده می‌شود - خصوصاً در تعامل با اهالی - سخت است، پیشنهاد می‌شود از ابزار ضبط صدا نیز استفاده شود. البته این استفاده باید به‌صورت نامحسوس باشد؛ مانند استفاده از امکان ضبط صدای گوشی‌های تلفن همراه به‌گونه‌ای که از چشم مشاهده‌شونده دور بماند.

۳. ملاحظات حین مشاهده

♦ با خونسردی عمل کنید؛ درست مانند وقتی که وارد یک محل آشنا می‌شوید. به‌عنوان مشاهده‌گر، بدانید که در محیط مشاهده باید به‌گونه‌ای رفتار کنید تا مقصود و مأموریت شما افشا نشود، زیرا در این‌صورت، مورد مشاهده در رفتار خود تغییر ایجاد می‌کند و این مسئله سبب ایجاد خطا در اطلاعات و غیرواقعی شدن آن‌ها می‌شود. همراهی با گروه پزشکی یا طلاب، یا هر تدبیری که سبب شود اهالی، شما را جهادگر تصور کنند و بیش از این چیزی ندانند، کمک مؤثری در این‌زمینه خواهد بود و مشاهده‌گر، راحت و بدون ایجاد حساسیت به احصاء پارامترها خواهد پرداخت.

♦ تصویربرداری از اهالی باید با مجوز ایشان صورت بگیرد. البته نه به‌صورت مخفی، بلکه با رضایت مشاهده‌شونده. بهتر است فیلم و تصاویر با بهانه درخور توجهی گرفته شود که مشاهده‌شونده نسبت به آن حساس نشود. به‌عنوان مثال اگر با یکی از اهالی مواجه شدید که در حال انجام کاری از قبیل پخت نان،

رسیدگی به محصول زمین خود یا انجام یک کار هنری سنتی مثل حصیربافی است، می‌توانید با نشان‌دادن اشتیاق و واکنش مثبت نسبت به نکته جالب توجه کارش، از او درخواست جواز فیلم‌برداری یا عکس‌گرفتن را داشته باشید. اگر تمایل به ثبت چهره‌اش ندارد، او را از رعایت این مسئله مطمئن کنید.

♦ باید تمام رفتار مشاهده‌شونده و محیط مشاهده را زیر نظر بگیرید تا اطلاعات لازم را به‌دست آورید.

♦ هر چیزی که در روستا وجود دارد، بدون استثنا باید برای مشاهده‌گر مهم و مورد توجه باشد؛ حتی نوع زباله‌ها، محل دفن یا ریختن آن‌ها، نوع دام‌ها، نوع تغذیه و محل نگهداری آن‌ها، آمدورفت‌ها و ...

♦ از نظر رفتاری و پوششی، ارزش‌های مقبول محیط مشاهده را رعایت کنید. لازمه این‌مورد، شناخت ضمنی و قبلی از محیط مشاهده می‌باشد. بهتر است قبل از حضور در روستا درمورد ارزش‌ها و هنجارهای آن اطلاع داشته باشید. این به‌معنی داشتن پوشش محلی نیست. منظور، وجاهت پوششی و رفتاری از جانب جهادگر می‌باشد.

♦ از آن‌جا که همراه داشتن کاغذ و قلم به‌صورت آشکار، احتمال تغییر رفتار مورد مشاهده را که منجر به کسب اطلاعات ناصحیح می‌شود بالا می‌برد، از به‌دست‌گرفتن کاغذ و قلم و هرآنچه در رفتار مورد مشاهده تغییر ایجاد می‌کند بپرهیزد. البته اگر ابزار ثبت و ضبط تصاویر وجود ندارد یا احتمال فراموشی اطلاعات می‌رود و امکان ثبت مطالب به‌گونه‌ای که اهالی متوجه نشوند - بعد از اتمام کار و در جایی دور از چشم اهالی - وجود دارد، استفاده از ابزار کاغذ و قلم منعی ندارد. اصولاً آن‌چه در میدان مشاهده یادداشت می‌شود، کلی و مختصر است تا بعداً در هنگام نوشتن گزارش مفصل، به یادآوری مشاهدات کمک کند. درواقع یادداشت‌های میدانی مثل جرقه، حافظه را روشن می‌کند.

♦ مشاهده باید در زمان‌بندی‌های مشخص اتفاق بیفتد تا در فواصل زمانی، هم شرایط استراحت وجود داشته‌باشد، هم فرصت یادداشت‌برداری. (به‌عنوان

مثال، دو بازه زمانی صبح تا نماز ظهر و بعد از ظهر تا اذان مغرب.)
 ♦ بهتر است روستا به چند بخش تقسیم شود و هر بخش به فرد یا گروهی از افراد مشاهده‌گر سپرده شود. این‌گونه به نظم در کار و جمع‌آوری اطلاعات کمک شایانی می‌شود.

♦ اگر در زمان حضور گروه در روستا مراسم خاصی از قبیل عزاداری یا مجلس جشن و سرور برپا است، از این فرصت پیش‌آمده برای احصاء اطلاعات استفاده کنید.

♦ از ابزارهای مشاهده به بهترین نحو استفاده کنید. در روستا بچرخید و از هرچیز قابل مشاهده که امکان احصاء اطلاعات از آن می‌رود، فیلم و عکس بگیرید. بچه‌هایی که در حال بازی‌کردن هستند، ساختمان‌ها، محدوده تعیین‌شده منازل، آبراه‌های فاضلاب و کشاورزی، زباله‌ها، فعالیت روزمره اهالی و... شکار خوبی برای دوربین‌های فیلم‌برداری و عکاسی شما هستند. در میان زباله‌ها می‌شود به سبک غذایی و استفاده دارویی اهالی پی برد. این‌که اهالی روستا بیشتر درگیر چه بیماری‌هایی هستند، از زباله‌های سرنگ‌ها و جلد قرص‌های مصرف‌شده قابل تشخیص است. میزان شهری شدن زندگی اهالی، از نمای منازل، وسایل مورد استفاده در خانه و چیدمان آن، نوع لباس پوشیدن آن‌ها، غذاهای طبخ‌شده و... مشخص می‌شود. از نحوه قرارگرفتن منازل نسبت به هم، قفل و بست درب‌ها و مواردی از این قبیل، می‌توان به امنیت و تعصبات و... پی برد. معماری روستا -از نما گرفته تا نحوه و فاصله قرارگرفتن منازل از یکدیگر، منبع آب، قبرستان، اماکن دولتی، مسجد و...- اطلاعات بسیار مفیدی در اختیار شما قرار می‌دهند.

♦ در روستا به اسم مغازه‌ها هم توجه کنید؛ اسم دختران و پسران، اسم اماکن خاص، فامیلی افراد و حتی اسم روستا. اسم‌ها بخشی از فرهنگ منطقه و تغییرات آن را به شما نشان می‌دهند.

گام دوم: حضور در میدان مشاهده

در امر مشاهده، بسته به تعداد افراد گروه پژوهش و تعداد روزهای حضور، می‌توان به طرق مختلف به احصاء اطلاعات پرداخت.

۱. بر اساس تعداد افراد:

الف. انفرادی: همه یا هر کدام از سرفصل‌ها به یک نفر از اعضا سپرده شود و تمرکز بر آن پارامترها باشد. در این صورت از آن‌جا که اطلاعات کسب‌شده بر پایه ادراکات یک نفر استوار است، احتمال دارد دچار خطا و اشتباه نیز بشود.

ب. گروهی: همه یا هر کدام از سرفصل‌ها به بیش از یک نفر مشاهده‌گر سپرده شود و تمرکز بر پارامترها به صورت گروهی صورت گیرد. در این روش از آن‌جا که پدیده مورد مشاهده در معرض دید مستقیم بیش از یک نفر قرار می‌گیرد، اطلاعات جمع‌آوری شده با تأیید تمام یا اکثر مشاهده‌گران واقع می‌شود و اگر مطلبی از دید یک نفر از مشاهده‌گران پنهان مانده باشد، توسط دیگر اعضا ثبت شده‌است. روش گروهی روش بهتری به نظر می‌آید.

لازم به ذکر است که منظور از احصا کردن اطلاعات به روش گروهی، حضور همه اعضا در یک‌زمان و یک‌محل یا تمرکز بر یک مورد مشاهده خاص نیست. ممکن است اعضا در قسمت‌های مختلفی از محیط به مشاهده پردازند یا افراد متفاوتی در زمان‌های مختلف به احصاء اطلاعات از یک موقعیت پردازند.

بهتر است تقسیم‌بندی اعضا در گروه‌های دو یا سه نفره باشد و هر روز یا در ابتدای هر بازه زمانی کاری و در بدو شروع مشاهده، هر گروه، یک بخش از روستا را انتخاب کند.

۲. بر اساس روزها و طول سفر پژوهش:

الف. هر روز یک‌بخش از پارامترها احصا شود و روزهای بعد بخش‌های دیگر؛

ب. همه پارامترها با هم مورد مشاهده قرار گیرد.

در همه این روش‌ها باید به نکات زیر توجه داشت:

- ◆ پدیده مورد مشاهده (مشاهده‌شونده) و شرایط محیط مشاهده کنترل نمی‌شود. در واقع همه آن‌چه دیده می‌شود، ثبت می‌گردد و اطلاعات احصا می‌گردد.
- ◆ مشاهده‌گر به صورت غیرعلنی و غیررسمی و در پوشش تیم پزشکی یا همراهی با آنان، یا به عنوان جهادگر عرصه‌یاب در محیط حاضر می‌شود. در این حالت، مأموریت او فاش نشده و مورد مشاهده با بروز رفتار طبیعی سبب کشف واقعیات می‌شود.

- ◆ باید توجه داشت که هر چیزی که مشاهده می‌شود، مشاهده‌گر را به سمت علت و چرایی سوق می‌دهد. در واقع از مشاهده می‌توان استنباط و تحلیل کرد؛ به عنوان مثال، تیم مشاهده‌گر حاضر در روستای چوخون بشاگرد به صورت تصادفی متوجه این موضوع می‌شود که از یک محدوده به بعد که با چشم قابل تشخیص نیست (شاید به فاصله چند متر)، دختران روستا موظف به پوشیدن چادر هستند. در ادامه روند پژوهش مشخص شد که آن‌ها برای خروج از محدوده‌ای و ورود به محدوده دیگری که مرز آن برای افرادی غیر از اهالی روستا قابل تشخیص نیست، از پوشش چادر استفاده می‌کنند.

گام سوم: پس از ترک میدان مشاهده و بازگشت به محل اسکان

- ◆ در روستا این امکان وجود ندارد که اطلاعات به صورت دقیق ثبت شود، زیرا شیوه مشاهده ما غیرعلنی است. بنابراین، پس از اتمام مشاهده و در پایان روز کاری، طی جلساتی در محل اسکان، باید آن‌چه مشاهده شده است را ثبت کرد.
- ◆ گاهی ممکن است چیزهایی را افراد دیده باشند که به دلیل این‌که به نظرشان معمولی و کم‌اهمیت هستند، از بیانشان خودداری کنند. بهتر است یک نفر در جلسه ثبت داده‌ها با پرسش‌های فراوان (سؤال پیچ‌کردن) اطلاعات آن‌ها را استخراج کند. یکی از کارهای ثبت اطلاعات، همین مسئله است.
- ◆ آن‌چه به صورت کلی و مختصر در میدان مشاهده یادداشت شده است، باید ظرف ۲۴ ساعت بعد از مشاهده، کامل شود.

- ♦ قطعاً یادداشت مشاهدات، وقت‌گیر و زمان‌بر است، اما بدون آن نمی‌توان گزارش نهایی را به‌درستی تهیه کرد.
- ♦ این نکته بسیار مهم است که تا اطلاعات به‌دست‌آمده قبلی ثبت نشده است، مشاهده‌گر در پی احصاء اطلاعات جدید نرود. زیادشدن داده‌ها در ذهن مشاهده‌گر احتمال فراموشی داده‌های قبلی را افزایش می‌دهد.
- ♦ اطلاعات جمع‌آوری‌شده باید براساس پارامترها مورد بررسی قرار گیرد و اگر موردی مشاهده شده که در هیچ‌کدام از پارامترها گنجانده نمی‌شود، ثبت و به پارامترها اضافه شود.
- ♦ پارامترهایی که فراموش شده است احصا شود، باید یادداشت شود و روز بعد، در خلال جمع‌آوری اطلاعات مربوط به پارامترهای آن روز، احصا و جمع‌آوری شوند.
- ♦ مشکلات، موانع و تنگناهایی که در روند مشاهده با آن مواجه بودید، مورد بحث قرار گیرد تا در جهت رفع آن‌ها تدبیر شود یا روش، اصلاح گردد و پیش‌بینی‌های لازم صورت پذیرد؛ مثلاً عدم کسب اطلاعات کافی در همراهی ما با گروه پزشکی که منجر به اخذ تصمیم مبنی بر اعزام جداگانه شد.
- ♦ گاهی اوقات، مشاهده‌گر تذکراتی راجع به تفحص بیشتر درباره امری، گفتگو با کسی در مورد چیزی و... دارد که باید در انتهای هر جلسه همه آن‌ها یک‌جا گردآوری شود تا مشاهدات آتی را هدایت کند.

پیوست ۲

ارزیابی مشارکتی (PRA) و انواع آن

چطور می‌توان پژوهشگر را در میدان پژوهش فعال کرد تا بتواند بین موضوع (subject) و هدف (object) ارتباط برقرار کند؟

روش‌های کیفی که جامعه محدود، موضوع جزئی و روش عمیق را شامل می‌شوند، عبارتند از: مصاحبه، مشاهده و ارزیابی مشارکتی روستایی (participatory rural appraisal).

ما قصد داریم درباره روش ارزیابی مشارکتی روستایی (PRA) و تاریخچه آن بیشتر توضیح دهیم. با مطرح شدن مسائل توسعه، بیشتر موارد برقراری ارتباط با روستائیان جهت عدم تخلیه روستاها و نیز صحبت با عشایر جهت اسکان با شکست مواجه می‌شد. از طرف دیگر، به سبب ناقص بودن شیوه‌های کمی، از دهه هفتاد، توجه به روش‌های کیفی مطرح شد. به این دلیل که نقش اطلاع‌رسان‌ها در فرایند پژوهش مشخص شده بود، ضرورت توسل به روش‌های کیفی هم بیشتر نمود می‌یافت. حال چطور باید اطلاع‌رسان‌ها را فعال کرد تا بتوانند به سؤالات ما پاسخی دهند که قابل تحلیل باشد؟ روش‌های مشارکتی در چنین فضایی روی کار آمدند. ویژگی‌های روش ارزیابی مشارکتی (PRA) عبارتند از:

۱. طراحی: مشخص ساختن اهداف تحقیق و تهیه طرح اولیه؛
۲. ورود به میدان و استفاده از تکنیک‌های تحقیق که شامل موارد زیر است.
 - شکستن یخ‌ها (Ice breaking): یعنی ما به محض ورود به میدان، باید کاری کنیم که یخ ارتباطی بین ما و اطلاع‌رسان‌ها شکسته شود. استفاده از گپ‌وگفت و بازی‌های مختلفی که مخصوص این کارهاست می‌تواند کمک بسیاری به ما بکند و درجه انقباض بدن افراد را وقتی که مقابل ما نشسته‌اند کم کند. مثلاً در یکی از این بازی‌ها، ما برای گروه‌بندی افراد، نام چند میوه را با کمک خود آن‌ها انتخاب کرده و همین‌طور به ترتیب نشستیم، هر میوه را به یک نفر منتسب

کردیم. سپس از افراد خواستیم که مثلاً تمام کسانی که سبب هستند کنار هم بنشینند و... در این بازی، افراد همین‌طور که می‌خندیدند و شوخی می‌کردند، هم گروه‌بندی شدند و هم یخ بین ما شکسته شد. این تکنیک بیشتر جهت ایجاد رابطه مؤثر بین اطلاع‌رسان و پژوهشگر به کار می‌رود.

اعتمادسازی (**trust building**): در این مرحله باید ضمن معرفی کامل خود و هدف از آمدن به روستا، سعی بر ایجاد یک اعتماد متقابل کنیم.

توانمندسازی (**empowerment**): به افراد کمک کنیم که خودشان اطلاعات مربوط به روستای خودشان را در اختیار ما قرار دهند؛ همچنین اطلاعات جدیدی حین کار به دست بیاورند. ما باید کاری کنیم که اعتماد به نفس اهالی بالا برود و به این که می‌توانند به ما کمک کنند ایمان بیاورند. مثلاً کاری که خود ما در یک روستا انجام دادیم، جمع کردن زنان در روستا و راهنمایی آن‌ها جهت کشیدن نقشه روستا توسط خودشان است. در این نقشه، ابتدا ساختمان مسجد را به عنوان مبدأ در نظر گرفته و موقعیت خانه خود را نسبت به آن مشخص کردند. به همین روش ما توانستیم هم به نقشه روستا دست پیدا کنیم و هم پس از پایان کار، زنان بعد از کلی خنده و شوخی، با دیدن نتیجه که نقشه کاملی بود و توسط خود آن‌ها کشیده شده بود بسیار خوشحال شده و اعتماد به نفس پیدا کردند.

نکته ۱: این سه تکنیک، بیش از آن که تکنیکی جهت جمع‌آوری اطلاعات باشد، ابزاری جهت توانمندسازی افراد است.

نکته ۲: یادمان نرود در جمع‌آوری اطلاعات، سرعت عمل پژوهشگر شرط اساسی است و استفاده از روش ارزیابی مشارکتی نیز می‌تواند بسیار مؤثر باشد.

نکته ۳: در میدان پژوهش باید به دو نکته مهم، توجه کافی داشته باشیم: اول این که باید نقش یک تسهیلگر را در جمع‌آوری داده‌ها ایفا کنیم و مداخله مستقیم و مخرب در این فرایند نداشته باشیم. دوم این که به گروه‌های ایزوله که کمتر در جمع‌ها شرکت می‌کنند و غالباً ساکت‌تر هستند، توجه بسیار زیادی نماییم.

پس از طی مراحل بالا و زمانی که اطلاع‌رسان‌ها کاملاً جهت کار آماده شدند،

در بحث‌های گروهی سعی بر گرفتن اطلاعات مدنظر خود از آن‌ها می‌کردیم. در یکی از کارهایمان با دادن یک برگه به اهالی، از آن‌ها خواستیم بنویسند که اگر مشکلی بین روستاییان پیش بیاید، چه کسی قادر است آن‌را حل کند. سپس با مطالعه برگه‌ها در حضور خود افراد، لیستی از معتمدان محله را تهیه کردیم و با استفاده از اطلاعات خود اهالی، ویژگی‌ها و گزارش عملکرد هر معتمد را نیز نوشتیم. در مرحله بعد، با معیارهای خود آن‌ها، قشربندی بین روستا را کشف کردیم. آن‌ها برخلاف تصور ما که درآمد و میزان حقوق را در این‌جا مدنظر قرار می‌دهیم، با ویژگی‌های خاص خود مثل رفتن به مکه، داشتن تلویزیون رنگی یا سیاه‌وسفید، میزان خوردن گوشت در ماه، ابعاد زمین و... افراد روستا را در قالب سه گروه تقسیم‌بندی کردند. همچنین لیستی از مشکلات روستا، دلایل حل‌نشدن، نهادهای مسئول و نیز راه‌حل آن‌ها تهیه کردیم. خوبی چنین بحث‌های گروهی این است که افراد به محض مطرح‌شدن مسئله جدید توسط یک نفر، اطلاعات جدیدی را به یاد می‌آورند و در اختیار ما قرار می‌دهند. خصلت جمعی بودن کار باعث می‌شود احتمال دروغ‌گفتن و غلوکردن از سمت افراد نیز کاهش یابد. ما این‌گونه و با استفاده از یک کاغذ پوستی و تعدادی ماژیک و صرف مدتی کوتاه، اطلاعات بسیار ارزشمندی توسط اهالی روستا جمع‌آوری کردیم.

نمونه‌هایی از انواع روش‌های ارزیابی مشارکتی را در ادامه می‌بینیم:

۱. ترسیم نقشه مشارکتی

♦ ترسیم نقشه مشارکتی عمدتاً جهت گردآوری و نمایش اطلاعاتی درباره توزیع منابع و امکانات روستایی به کار گرفته می‌شود که به صورت مبسوط و موردی در بالا توضیح دادیم.

♦ این یک روش بصری است که با یک گروه به اجرا درمی‌آید. برای جوامع کوچک، نقشه کل جامعه ترسیم می‌شود و در آن وضعیت هر خانوار مشخص

می‌گردد، ولی برای مناطق بزرگ، هر ناحیه مسکونی یا محله به‌طور جداگانه بررسی می‌شود. در این فرایند، افراد روستا به دو دسته تقسیم می‌شوند. تعدادی از آن‌ها که معمولاً مطلعین کلیدی روستا هستند، به ترسیم نقشه با استفاده از مواد مورد نظر بر روی سطح زمین یا کاغذ می‌پردازند و بقیه افراد با ارائه نقطه‌نظرات و پیشنهادات خود، آن‌ها را در بهبود انجام کار کمک و هدایت می‌کنند.

۲. نقشه جابه‌جایی یا تحرک

◆ نقشه جابه‌جایی یا تحرک جهت بررسی الگوی جابه‌جای فضایی یک فرد روستایی یا گروهی از آن‌ها به بخش‌های مختلف جامعه برای انجام فعالیت‌های گوناگون می‌باشد.

◆ این نقشه‌ها می‌توانند براساس ویژگی‌های مختلف اقتصادی و اجتماعی مانند سن، جنسیت و... برای هریک از افراد ساکن در روستا تهیه و سپس ادغام شوند تا براساس آن بتوان به الگوی تحرک یا جابه‌جایی گروهی دست یافت. این نقشه‌ها علاوه بر نشان‌دادن تعاملات و نوع مرادوات افراد در داخل یا با افراد بیرون از آن، اطلاعاتی نیز درباره اهمیت مکان‌ها یا فعالیت‌های مختلف ارائه می‌نمایند.

۳. نقشه مزرعه

◆ ترسیم نقشه مزرعه به‌منظور آگاهی نسبت به محصولاتی که در مزرعه کشت می‌شوند و مکان‌های کشت است.

◆ در این روش از کشاورز مربوطه خواسته می‌شود تا روی یک صفحه، نقشه‌ای را از مزرعه خود که در بر دارنده عوامل فوق باشد ترسیم نماید. این نقشه ممکن است به شکل‌های مختلف رسم گردد. بر روی نقشه علاوه بر نوع محصول و مکان کشت، ممکن است عوامل دیگری مانند نوع خاک و خانه مسکونی در مزرعه نیز دیده شود.

۴. مطالعه موردی

♦ مطالعه موردی، نمونه‌ای از مطالعات متمرکز یا کانونی است که برای شناخت برخی از صفات، پدیده‌ها، رویدادها یا ویژگی‌های یک فرد، خانوار، گروه و جامعه به‌کار گرفته می‌شوند. تفاوت عمده مطالعه موردی با مشارکتی در این است که در نوع مشارکتی، روش‌های مربوط به‌کار گرفته شده و اطلاعات با داده‌های مورد نیاز بر پایه اصول حاکم بر روش‌های ارزیابی مشارکتی روستایی گردآوری می‌گردند.

۵. آینده‌های ممکن

♦ سناریوی آینده نیز می‌تواند با کمک روستاییان از طریق نقشه‌ها، مدل‌ها و نمودارها تجسم و ترسیم گردد. روستاییان می‌توانند بر روی نتایج احتمالی حاصل از فعالیت‌ها و برنامه‌های توسعه در روستا اظهار نظر کنند که این در واقع نشان‌دهنده انتظارات و نگرش آنان نسبت به پروژه‌های توسعه است. ♦ به‌علاوه طی این فرایند، میزان منابع مورد نظر برای تحقق اهداف برنامه‌های توسعه و احیاناً مشکلات آینده بر سر راه آن‌ها توسط روستاییان تصور و پیش‌بینی می‌شود.

۶. انجام توسط شما

انجام توسط شما یا آن را خودتان انجام دهید، یکی از روش‌های ارزیابی مشارکتی روستایی است که طی آن افراد غیربومی که مایلند با واقعیت‌های زندگی روستایی آشنا شوند، خود را در موقعیت‌های مختلف به‌جای آنان قرار داده و تلاش می‌کنند تا عملیات کشاورزی یا غیرکشاورزی که توسط زنان و مردان روستایی انجام می‌شود را تجربه کنند.

♦ در این روش، فرد غیربومی با همراهی کردن روستاییان و انجام بخشی از فعالیت‌های آن‌ها در حضور خودشان، اولاً با مشکلات آن‌ها در کار آشنا شده، ثانیاً زمینه برقراری تفاهم بیشتر را فراهم می‌کند.

♦ بیشترین کارایی این روش در درک مسائل، مشکلات و جنبه‌های مختلف مهارتی یک کار یا شغل از دیدگاه میزان زمان و انرژی مورد نیاز است. پی نوشت: متن پیاده شده در این قسمت، (پیوست ۲) گزیده‌ای از کارگاه آموزشی دکتر مقصودی، استاد مردم‌شناسی دانشگاه تهران، می‌باشد که توسط یکی از شاگردان ایشان (خانم غزنویان) ارائه گشته است.

A series of horizontal dotted lines for writing, consisting of 15 lines spaced evenly down the page.

سال‌های سال است که دانشجویان متعهد و انقلابی تا فرصت و فراغتی پیدا می‌کنند، رهسپار روستاهای محروم می‌شوند تا روحشان را جلا دهند. زندگی کردن را کنار زلال‌ترین مردم تمرین کنند و خدمتی ناچیز به آن‌ها ارائه دهند. خدمتی که پس از سال‌ها نزد جهادگران همچون وظیفه‌ای، سنگینی می‌کند و پیوسته در صدد ارتقای آن هستند. بی شک یکی از مؤثرترین و شاید اولین گام جهت انجام بهتر و عمیق تر شدن اقدامات، شناخت صحیح یک منطقه و کشف دقیق مشکلات آن باشد. نبود چنین گامی به مثابه آن است که طبیبی بدون بررسی علائم بیماری و معاینه دقیق، نسخه‌ای جهت درمان ارائه کند. در این حالت حتی اگر نسخه تجویز شده بدون ضرر هم باشد، قطعاً فایده‌ای نخواهد داشت.